

О.І. Виногорова,
кандидат юридичних наук
(Верховний Суд України)

Врегулювання надання правової допомоги за відсутності міжнародного договору у проекті Кримінально-процесуального кодексу України

Ключові слова: *правова допомога, засади взаємності, проект КПК України.*

Запровадження у проекті нового Кримінально-процесуального кодексу України [2] (далі — Проект) інституту надання правової допомоги у кримінальних справах на засадах взаємності є спробою законодавчого закріплення можливості надання Україною або направлення нею запиту до іноземної держави про надання такої допомоги за умов відсутності з останньою міжнародного договору.

Необхідність закріплення такої можливості саме у процесуальному кодексі пов'язана з тим, що надання правової допомоги у кримінальних справах іноземній державі на бездоговірній основі, як і надання її на виконання міжнародного договору, віднесено до компетенції виключно державних установ та їх посадових осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України [1] органи державної влади, їх посадові особи мають діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Враховуючи цю вимогу, порядок кримінального судочинства та порядок надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах має

бути врегульовано виключно процесуальним кодексом.

У Проекті питання провадження у кримінальних справах, пов'язані з міжнародними відносинами, викладені у дванадцятому розділі, який складається з окремих глав, присвячених розкриттю різних за змістом видів правової допомоги. Зокрема, глава 58 регулює питання щодо надання допомоги у кримінальних справах при провадженні окремих процесуальних дій; глава 59 — про видачу осіб, які вчинили злочин (екстрадицію); глава 60 — про передачу і прийняття засуджених осіб; глава 61 — стосовно провадження у кримінальних справах у порядку кримінального переслідування; глава 62 — регулює інші питання кримінального судочинства, пов'язані з міжнародними відносинами (транзитне перевезення осіб тощо).

За загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 635 Проекту, правова допомога у кримінальних справах надається та запитується на території України на підставі чинних міжнародних договорів. Тобто правовими підставами направлення запиту про надання правової допо-

моги та виконання аналогічного запиту іноземної держави є норми міжнародного договору, стороною в якому є Україна і яким передбачено надання цього виду правової допомоги. Крім того, правова допомога може надаватися лише в передбаченому договором обсязі.

Якщо звернення про надання правової допомоги скеровано до органів іноземної держави, з якою відсутній договір або угода про правову допомогу у кримінальних справах, воно має містити посилання на принцип взаємності. Надання допомоги за відсутності міжнародних договорів є лише винятком із загального правила. У цьому випадку допомога запитується відповідно (та в обсязі) до існуючих традицій взаємодії компетентних органів України та іноземної держави або за аналогією з відповідними положеннями міжнародних договорів.

Такого висновку можна дійти, проаналізувавши положення ч. 2 ст. 638 Проекту, де зазначено: “При необхідності надання чи отримання правової допомоги за відсутності міжнародного договору з відповідною державою допомога може бути надана чи запитана на засадах взаємності”. Тобто умовою надання/запитування допомоги за відсутності міжнародного договору є саме взаємність. Поняття “на засадах взаємності” означає, що держави у разі необхідності за попередньою домовленістю (*ad hoc*) надаватимуть одна одній правову допомогу за відсутності відповідних багатосторонніх чи двосторонніх договорів. При цьому дотримання такої взаємності забезпечуватиметься шляхом відповідних гарантійних зобов’язань.

Порядок надання правової допомоги на засадах взаємності визначено ч. 3 цієї ж статті. Нею встановлено перелік державних органів, яким від імені України надається право гарантувати іноземній державі в майбутньому задоволення звернення цієї держави про надання правової допомоги. Таке право мають

Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

Слід зауважити, що єдиною вимогою, яку містить Проект для гарантійного зобов’язання, є дотримання письмової форми запиту про правову допомогу. Тобто у Проекті не зазначено, як саме має бути оформлений цей документ. Зокрема, не визначено його зміст, мова, якою його повинно бути складено, особу, котра матиме право його підпису, строки його складання. Можливо, автори Проекту вважали, що зазначені органи мають вирішити це питання на власний розсуд, і такі вимоги не потребують законодавчого врегулювання. У будь-якому випадку така невизначеність шкодить справі, оскільки, на нашу думку, головною метою перелічених норм має бути встановлення єдиного порядку направлення на виконання міжнародних запитів.

Частиною 3 ст. 637 Проекту, яка регулює взаємовідносини у питаннях надання правової допомоги, встановлено, що “за відсутності міжнародного договору з відповідною державою доручення про надання правової допомоги з дотриманням положень частин першої та другої цієї статті надсилається до Міністерства закордонних справ України для подальшого направлення його дипломатичними каналами”. Отже, постає законне питання щодо подальшої долі складеного “гарантійного зобов’язання”: в якому порядку Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України мають їх направляти? На жаль, названі статті Проекту відповіді на ці питання не дають. Повноваження зазначених органів закінчуються складанням “гарантійного зобов’язання”. Подальша доля цього документа фактично залишається невизначеною.

Слід також зазначити, що на відміну від норм міжнародного договору, принцип взаємності не означає, що держава, до якої скеровано конкретний запит іноземної країни, зобов’язана його вико-

нати. У зв'язку з цим сумнівною стає правомірність “гарантійного зобов'язання”, (наданого, наприклад, Міністерством юстиції України, яке є центральним органом виконавчої влади) з приводу будь-яких дій, виконання яких віднесено до компетенції судів, що належать до іншої самостійної гілки влади — судової. І чому в такому випадку ці гарантії не можуть бути надані Верховним Судом України, який згідно зі ст. 125 Конституції України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції?

На нашу думку, гарантійне зобов'язання не може поширюватися за межі предметної компетенції органа, який гарантує від імені держави надання в майбутньому іноземній державі правової допомоги. До того ж, можливо, доцільно наділити правом підпису гарантійного зобов'язання виключно керівників відповідних органів та установ, а саме тих, до компетенції яких віднесено прийняття рішення стосовно направлення запиту про надання правової допомоги на засадах взаємності (Генеральному прокурору, Міністру юстиції, Голові Верховного Суду України).

У главі 58 Проекту також не відображено можливість відмови у наданні допомоги іноземній державі, якій її надання попередньо було гарантоване. Йдеться про ситуацію, коли іноземна держава задовольнила запит України за умови гарантування останньою надання в майбутньому правової допомоги на засадах взаємності, і тепер звернулася до України з відповідним запитом. Автор статті вважає, що можливість відмови слід передбачити, проте відповідна норма Проекту обов'язково має містити вичерпний перелік конкретних підстав для такої відмови.

Недосконалість запропонованого регулювання інституту надання правової допомоги на засадах взаємності, можливо, пов'язана з викладенням особливостей цього інституту лише в одній із глав розділу дванадцятого Проекту,

а саме, у гл. 58 “Правова допомога у кримінальних справах при провадженні окремих процесуальних дій”. Адже її положення за змістом ніяк не пов'язані з положеннями інших глав розділу дванадцятого Проекту. Не носять ці положення і загального характеру (у главах 59-62 немає посилання на гл. 58). Кожна з них регламентує лише одне питання — надання правової допомоги у кримінальних справах при провадженні окремих процесуальних дій. Безумовно, можна стверджувати, що норма, яка закріплена у пп. 11 п. 1 ст. 638, дозволяє поширювати дії гл. 58 на інші глави цього розділу. Тоді постає питання: чому в цих главах немає жодного посилання на порядок надання правової допомоги, визначений у згаданій главі?

Крім того, хотілося б звернути увагу на можливість неоднозначного тлумачення терміну “правова допомога”, застосованого у гл. 58. Як уже зазначалося, в контексті цієї глави йдеться виключно про один із можливих видів правової допомоги — допомогу у кримінальних справах при провадженні окремих процесуальних дій. Інші форми співпраці України з іноземними державами — видача осіб, передача провадження у кримінальних справах, передача засуджених осіб — хоча формально й відносяться до видів правової допомоги, однак такою допомогою в розумінні гл. 58 не є. Регулювання порядку надання таких видів допомоги здійснюється окремо в інших главах цього розділу Проекту.

Наведене дає підстави для висновку, що в Проекті умови надання допомоги на засадах взаємності визначені у гл. 58, яка регулює лише надання допомоги при провадженні процесуальних дій, але вона поширює визначений у цій главі порядок на всі взаємовідносини з іноземними державами на засадах взаємності та визначає умови надання чи запитування допомоги у такий спосіб. Питання ж про надання інших видів правової допомоги на засадах взаємності, передбачених

главами 59-62 Проекту, залишається не вирішеним.

Так, у гл. 59, що регулює питання видачі правопорушників, прямої вказівки на можливість надання такого виду допомоги, як видача правопорушників за відсутності міжнародного договору, на засадах взаємності, немає. Допустити, що авторами проекту все ж таки планувалося запровадження цього інституту й у випадках видачі правопорушників, можна лише шляхом аналізу окремих статей. Так, це підтверджується змістом п. 2 ч. 1 ст. 662, яка встановлює вимоги до змісту запиту про видачу, зокрема словами: “у разі наявності міжнародного договору, учасниками якого є як Україна, так і запитувана сторона, посилення на його положення”. Отже, як бачимо, при складанні запиту Проект зобов’язує посилатися на положення міжнародного договору лише за умов існування останнього і за такого формулювання можна припустити, що складання й направлення запиту про видачу можливе за відсутності міжнародного договору, і в цьому випадку запит не міститиме посилань на цей договір.

Таке припущення підтверджується положенням ч. 4 цієї ж статті, де зазначено, що “запити органів досудового слідства і судів України про видачу та документи, що додаються до них, супроводжуються засвідченим перекладом на мову, визначену міжнародним договором, а за його відсутності — на офіційну мову відповідної іноземної держави”.

У гл. 59 допускається можливість видачі особи за відсутності міжнародного договору, проте не наголошується, що це можливо саме на засадах взаємності.

Глава 60 “Передача і прийняття засуджених осіб” не містить жодних згадок про можливість здійснення перелічених у ній дій за умови відсутності міжнародного договору.

Норми гл. 61, з одного боку, свідчать про можливість надання перелічених у цій главі видів правової допомоги лише

на підставі міжнародного договору, з іншого — надають таку можливість й за його відсутності. Зокрема, ч. 1 ст. 690 Проекту встановлює загальну вимогу, згідно з якою “зміст і форма клопотань про передачу (порушення) кримінального переслідування осіб повинні відповідати вимогам відповідних міжнародних договорів”. Існування цієї вимоги свідчить про нібито договірну спрямованість надання такої допомоги. Разом з тим, згідно з п. 2 ч. 2 цієї статті, необхідно робити посилання на міжнародний договір “за наявності такого”; це дає підстави для припущення, що зазначені дії можуть бути вчинені й за його відсутності.

Викладене дозволяє дійти висновку, що Проект має декілька недоліків у частині врегулювання питання надання правової допомоги у кримінальних справах за відсутності міжнародного договору.

Зокрема, можливість надання правової допомоги у кримінальних справах іноземній державі за умов відсутності міжнародного договору на засадах взаємності прямо передбачена лише для такого виду допомоги, як *провадження окремих процесуальних дій, порядок надання якої визначає гл. 58 Проекту*. При цьому регламентування особливостей даного інституту у зазначеній главі є неповним. Неврегульованим залишилося питання можливих підстав для відмови у наданні допомоги державі, якій було гарантовано взаємність.

У главах 59 та 61 Проекту містяться посилання на можливість надання правової допомоги за відсутності міжнародного договору без посилання на умову забезпечення взаємності. Тобто механізм її надання чи запитування у такий спосіб не визначено.

Аналіз законодавства пострадянських держав свідчить, що на сьогодні можливість надання допомоги у кримінальних справах іноземній державі за відсутності укладеного з нею міжнародного договору передбачено в Азербайджані,

Білорусії, Естонії, Казахстані, Молдові, Росії, Туркменистані [3, 4, 5].

Для національного законодавства цей інститут є новим. Проте вже мали місце випадки, коли за відсутності в національному законодавстві відповідних норм цей вид правової допомоги надавався і запитувався Україною. Так, наприклад, за відсутності договору між Україною та Республікою Ірак про передачу засуджених осіб у червні 2004 року до України було передано засуджених су-

дом Республіки Ірак українських моряків М. Мазуренка та І. Сошенка [6].

Наведене вище є підтвердженням нагальної необхідності законодавчого закріплення в Проекті можливості надання та запитування правової допомоги у кримінальних справах за відсутності міжнародного договору на засадах взаємності з максимальною деталізацією усіх аспектів цього виду міжнародного співробітництва.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 28 липня 1996, № 30.
2. Проект Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр № 4356-1, 19.05.03.).
3. Комментарий Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. — М.: Юрист, 2002.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова // http://www.mai.md/dvcr-ru/adoua_ru/.
5. Проект Уголовно-процессуального кодекса Республики Туркменистан // <http://www.erkin.net/chronicle4/news2435.html/>.
6. “Комсомольская правда”. Газета. 22.06.04.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются отдельные нормы проекта нового Уголовно-процессуального кодекса Украины, касающиеся производства по уголовным делам, связанным с международным сотрудничеством. А именно: порядка и условий дачи “гарантийных обязательств” о взаимодействии государств на основе принципа взаимности; оформления и содержания запроса об оказании правовой помощи в проведении конкретных процессуальных действий по уголовным делам.

SUMMARY

The article under consideration tackles certain norms of the Draft of a new Criminal-Procedural Code of Ukraine, concerning the procedure of criminal case in terms of international cooperation. Namely: the procedure and the conditions of giving “liabilities” about the principle of reciprocity in international cooperation; the submission and the content of the request about rendering legal assistance in the execution of certain criminal case related procedural actions.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Отримано 21.03.06